

Na vlně strachu, negativity a dezinformací

Alice Němcová Tejkalová, Veronika Macková, Victoria Nainová

Úvod

Dezinformace, fámy a mýty o onemocnění COVID-19, které se objevují na sociálních sítích, šíří nejrůznější osoby a uskupení. Řada z nich ale pouze vyměnila jedno téma, o kterém publikuje nenávisťné či dezinformační příspěvky, za druhé. S trochou nadsázky se dá říct, že COVID-19, jeho léčba a očkování proti němu jsou jen takoví „noví migranti“.

Téma migrace, které ovládalo online diskuze zejména před pěti lety, COVID-19 spolehlivě vytlačil a několikanásobně předčil, jak ukázala data z výzkumů společnosti Newton Media již dříve publikovaná na Infomore.cz. Netýká se to jen médií sociálních, ale i klasických. Ta česká v minulosti v souvislosti s negativně stereotypním zobrazováním nějakého tématu už podobný obrat zažila, a sice právě v době, kdy v roce 2015 ovládla prostor migrace a „vyklidili“ ho Romové. Ti, kteří živí záporné postoje k těmto tématům, však nadále zůstávají, jen mění pružně objekty svého zájmu, neboť jejich cílem je především být v opozici a bojovat proti nějakému nepříteli. Jaký to je, je ve své podstatě sekundární, i když by to asi nikdo z těch, kterých se to týká, takto explicitně nepřiznal.

V následujícím textu představíme výsledky kvalitativní obsahové analýzy stránek na sociálních sítích *ProtiProud* a *Otevři svou mysl* i uživatelských profilů, které patří k těm zlehčujícím nemoc COVID-19, šířícím nepravdivé a zavádějící informace o její léčbě či očkování proti ní (analyzováno bylo období 1. 12. 2020 – 20. 3. 2021).

Zároveň tyto příspěvky srovnáváme s posty, publikovanými k jiným tématům, a ukazujeme, jak se mezi sebou tyto společnost výrazně polarizující záležitosti prolínají. Identita všech soukromých příspěvateľů byla pro potřeby této analýzy anonymizována.

ProtiProud

Příkladem stránky, kde se v úvodu zmiňovaná témata propojují, je *ProtiProud* bývalého novináře a tiskového mluvčího prezidenta Klause Petra Hájka (web, ke kterému patří facebooková stránka, se doslova jmenuje *ProtiProud, kontrarevoluční magazín Petra Hájka*). Ten v minulosti například popíral škodlivost kouření, zpochybňoval roli Václava Havla a inklinoval ke konspiračním teoriím týkajícím se teroristického útoku v roce 2001.

V analyzovaném období 1. 12. 2020 – 20. 3. 2021 na stránce sdílel radikální a často dezinformační příspěvky své i různých jiných autorů proti Evropské unii, proti dění v současné Americe (za vše mluví například fotomontáž Donalda Trumpa jako Jana Husa na hranici k článku *Otazníky nad Kapítolem* ze 7. ledna 2021, ve kterém se o Joe Bidenovi mluví jako o prezidentu-uchvatiteli), o událostech na Ukrajině s jasným vymezením směrem k oficiální ruské politice či články proti nejrůznějším dalším tématům (např. práva gayů, ekologičtí aktivisté), vše viděno optikou pokusu „šílených“ minorit „zatočit“ s „normální“ majoritou.

A mezi tím vycházely texty jako *Očkovací otroctví: vše bylo plánováno již před covidem* Michala Semína ze 17. března 2021 (jeho úvodní odstavec, novinářským slangem perex, viz obrázek 1), *Andělé covidové*

apokalypsy zděšení: Klaus se vrací! z 8. března 2021 od samotného Petra Hájka (obrázek 2), nebo *Místo pro život našich dětí: Gatesův Lebensraum?* ze 7. března 2021 od Jozefa Duháčka (obrázek 3).

Obrázek 1. Úvod textu Michala Semína ze 17. března 2021 a fotomontáž k němu

Obrázek 2. Úvod textu Petra Hájka ze 7. března 2021 a fotomontáž k němu

Obrázek 3. Úvod textu Jozefa Duháčka ze 6. března 2021 a fotomontáž k němu

Komentující těchto příspěvků sdílejí světonázor *Protiproudu* a jeho představu světa o zkaženém a zkorumpovaném Západě vycházejícím z tradic totalitních režimů typu nacistického Německa (viz komentář u článku J. Duháčka výše), případně najdou souvislost se snahou nahradit Čechy migranty i tam, kde se ve sdíleném článku explicitně nevyskytuje (obrázek 4).

Obrázek 4. Komentář k textu Michala Semína Očkovací otroctví: vše bylo plánováno již před covidem

Texty o migraci a názoru na ni, často velmi tendenční, obsahující dezinformace a doplněné negativně stereotypními fotografickými kolážemi, se vyskytovaly na *ProtiProudu* i ve sledovaném období (např. obrázek 5 nebo 6).

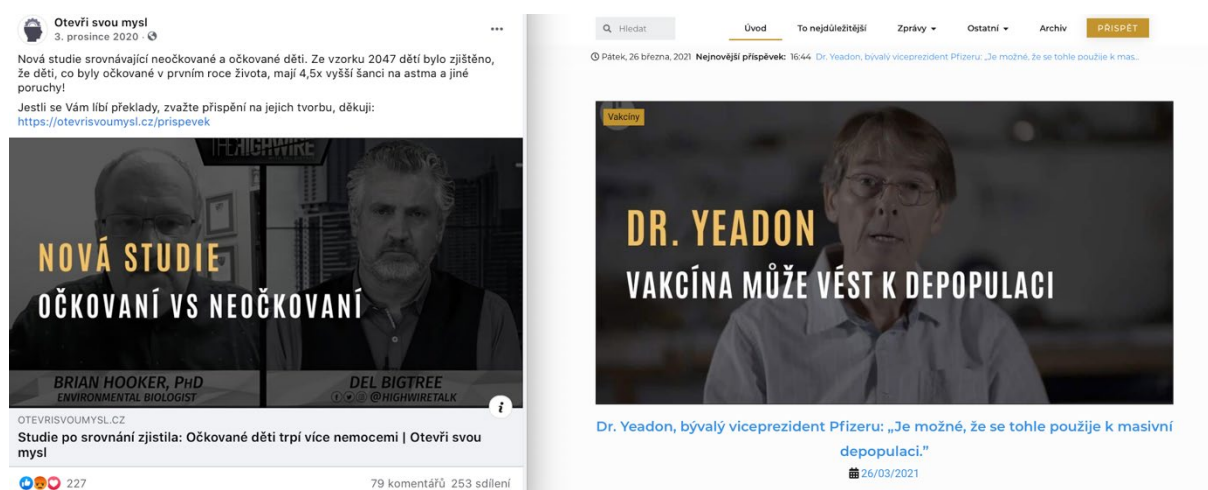
Obrázek 5. Úvod textu nacionalistického poslance Jiřího Kobzy z 24. února 2021 a fotomontáž k němu

Obrázek 6. Úvod textu Václava Dandy ze 7. prosince 2020 a fotomontáž k němu

Otevři svou mysl

Web *Otevři svou mysl* sdílí cizojazyčná videa a příspěvky, které překládá David Formánek (pokud není uvedeno jinak) a facebookovou stránku se stejným názvem využívá pro sdílení tohoto obsahu i k zajištění finanční podpory. Na první pohled se webová stránka může jevit jako informativní a nápomocná, je to však jen formální způsob, jak navenek „zvědečtit“ konspirační teorie. Autor ve svých příspěvcích používá velké množství vizuálního obsahu, stejně jako u stránky *ProtiProud*, ale provedení je daleko propracovanější a není tolik zavádějící. Nejedná se totiž o koláže ani o fotomontáže, ale především o videa, která jsou považována za efektivní formu pro šíření dezinformací a tvrzení vytržených z kontextu (Brennen et al., 2021). Odkazy na videa i na webovou stránku *Otevři svou mysl* mají jednotný vizuální styl. Ve většině případů se jedná o černobílé fotografie (nebo náhledové obrázky) s bílo-žlutým písmem (obrázek 7).

Obrázek 7. Příspěvky na Facebooku mají stejnou vizuální identitu jako webová stránka *Otevři svou mysl*

Právě první vizuální i jazykový dojem ze stránky je podstatně přesvědčivější, než je tomu v případě webu *ProtiProud*. Projevuje se to i na počtu těch, kteří mají facebookové stránky mezi oblíbenými, nebo je sledují, přestože je *Otevři svou mysl* stránkou podstatně mladší než *ProtiProud*, vznikla teprve loni, dosáhla již v obou parametrech vyšších hodnot (22 793 lajků, 33 164 sledujících k 28. 3. 2021, zatímco *ProtiProud* měl ke stejnému datu 19 673 lajků, 21 481 sledujících). Zároveň je *Otevři svou mysl* projektem vzniklým specificky kvůli obsahům souvisejícím s pandemií COVID-19 (<https://otevrisvoumysl.cz/vize-projektu-otevri-svou-mysl/>).

Webová stránka i facebookový profil používají formální styl a dodržují pravidla českého pravopisu. V textech se neobjevují slangové ani nevhodné výrazy a s emotikony pracuje autor jen velmi zřídka, i proto mohou tyto příspěvky působit na čtenáře jako důvěryhodný zdroj informací. Facebooková stránka má dobře definovanou cílovou skupinu a správce stránky komunikuje se svými fanoušky pravidelně. Ve sledovaném období to bylo denně (s několika krátkými přestávkami).

Většina příspěvků se ve čtenářích snaží vyvolat pocit ohrožení nebo strachu, jako např. informace z 15. prosince 2020, která popisuje spojitost vakcíny proti onemocnění COVID-19 a neplodnosti. Důvěryhodnost má v tomto případě zajistit informátor z farmaceutické společnosti (obrázek 8). V dalších případech se autor odvolává na další „authority“ a poukazuje např. na výčet publikací o imunologii, bakteriologii nebo na zahraniční studie atd. Pod tímto textem fanoušci stránky debatují o záměru snížení počtu lidí na planetě a boji proti přelidnění.

Dalším takovým příkladem může být příspěvek z 22. prosince 2020, jenž upozorňuje na počet zemřelých během testování vakcíny od firmy Moderna. I zde je patrné, že má v lidech vyvolat obavy z očkování (obrázek 9).

Obrázek 8. Příspěvek z 15. prosince 2020 o neplodnosti u mužů a žen a vybrané reakce diskutujících

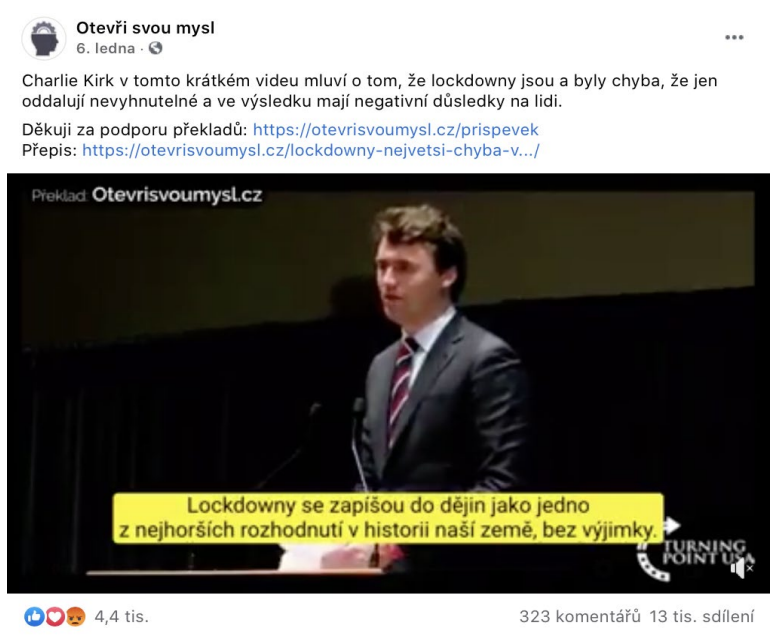

Obrázek 9. Sdílený článek o počtu mrtvých během testování vakcíny Moderna

V souvislosti s vakcinací se na facebookové stránce objevil i příspěvek včetně videa, který měl nejvíce sdílení, lajků i komentářů. Žena žijící v Izraeli v něm popisuje, jaký je v současné době přístup k očkovaným a neočkovaným obyvatelům tohoto státu na Blízkém východě (obrázek 10). Pod tímto videem se objevilo více než 1,3 tisíc komentářů. Lidé v nich vyjadřují znepokojení se situací v České republice a debatují nad možnými důsledky odmítnutí očkování (jako např. znemožnění cestování nebo výpověď od zaměstnavatele). Omezení osobní svobody se stalo druhým nejvíce sdíleným tématem (13,5 tisíce sdílení) ve sledovaném období. Příspěvek ze 6. ledna 2021 informoval o tzv. lockdownu a upozorňoval na jeho negativní důsledky (obrázek 11).

Obrázek 10. Příspěvek o informacích z Izraele dosáhl víc jak 5364 reakcí, 1324 komentářů a 17401 sdílení

Obrázek 11. Video o negativních důsledcích uzavření získalo 4476 reakcí, 323 komentářů a 13455 sdílení

Platforma Facebook se snaží zabránit šíření dezinformací, což následně vede k tomu, že označuje některé příspěvek obsahující nepravdivé informace (obrázek 12), i proto správce facebookové stránky *Otevři svou mysl* zveřejňuje obsah i na jiných platformách, na které následně odkazuje a upravuje názvy tak, aby nedocházelo k mazání obsahu (obrázek 13). Je to fakticky přiznání publikace nepravdivého a dezinformačního obsahu, ale podané jako „hrdinský“ boj proti „zlé“ sociální síti.

Obrázek 12. Upozornění platformy Facebook na nepravdivé informace, které tato sociální síť řeší zablokováním obsahu.

Obrázek 13. Informace o tom, že obsah na stránce je vyhodnocován Facebookem jako nepravdivý a popsání strategie, jak se tomu autor vyhýbá

Ideologická propaganda podobná nacistické i komunistické a způsob komunikace podobný náboženským sektám

Zdánlivá obhajoba svobody (obrázek 14) a zesměšňování a očerňování všech odpůrců tohoto názorového „proudu“ spojováním s totalitními režimy i spojování s dezinformačními kampaněmi, že za vše může Bill Gates, ať už je to globální oteplování, migrace nebo očkování, je typický pro většinu dezinformátorů. Jejich cílem je vyvolat paranoidní představy ve svém publiku, že vše kolem je jedno velké spiknutí „systému“ závislého na několika málo mocných a pomoci si mohou jen příznivci dané dezinformační platformy pod vedením svého guru.

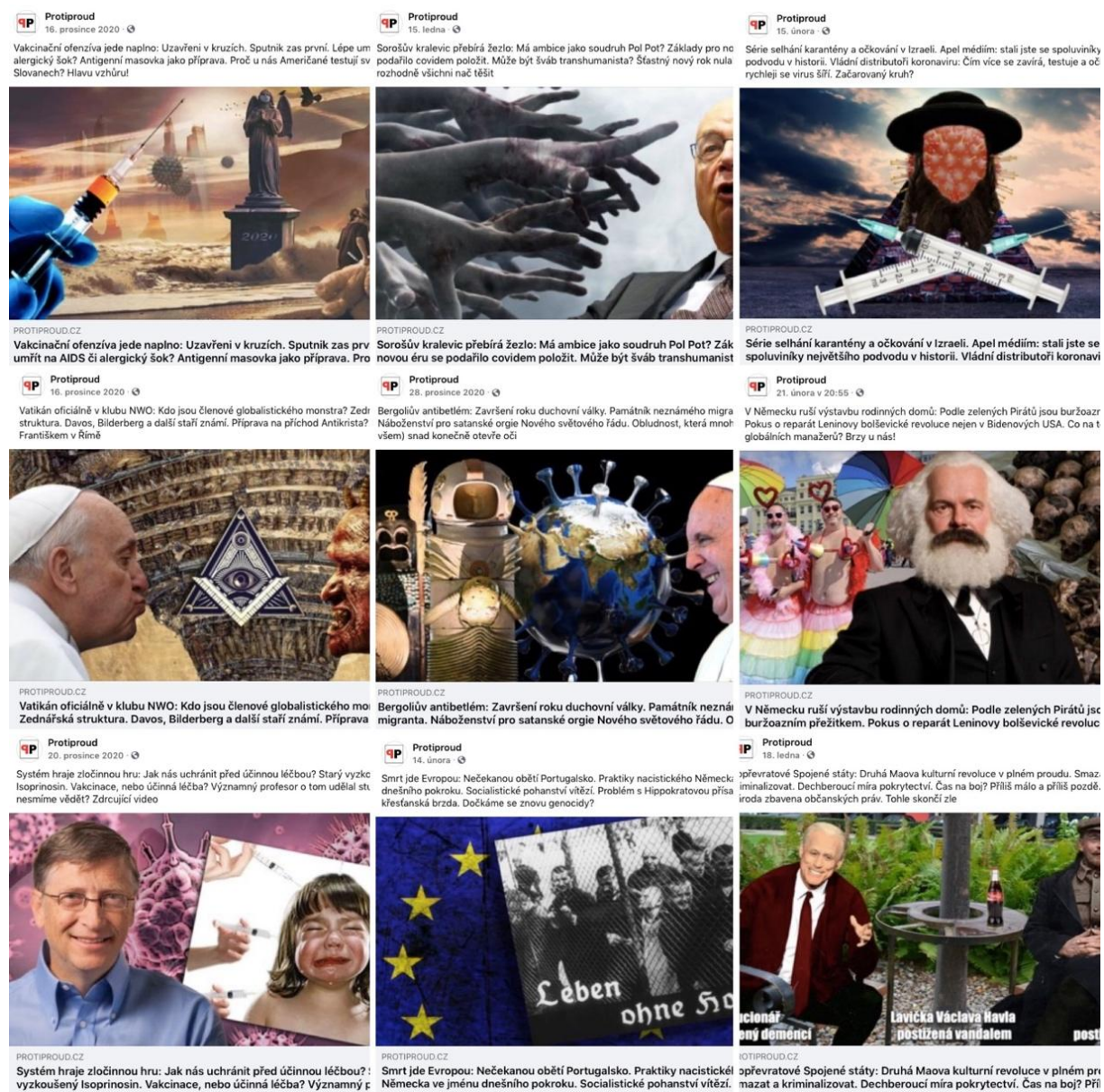
Obrázek 14. Úvod textu Radka Pokorného na facebookové stránce *ProtiProud* z 2. února 2021 a fotomontáž k němu

Sektářské principy komunity kolem podobných platform a „spasitelské“ ambice jejich zakladatelů jsou dobře rozpoznatelné a neustále se opakují. Nejedná se o žádný český unikát, podobné prvky komunikace používají dezinformační weby na celém světě, i se stejnými globálními údajnými „zaporáky“.

Významným prvkem pro podporu důvěryhodnosti textuálních sdělení pro příznivce těchto platform, jsou vizuální koláže k jednotlivým postům, podporující tematickou agendu spiknutí a pocitu ohrožení či tísně. K jejich vyvolání využívají čeští dezinformátoři často prvků válečné propagandy zaměřené na dehumanizaci nepřítelů, často s rasistickým podtextem, podobně jako v letáčích nacistů či členů Ku klux-klanu. Ideologická směs je mimořádně pestrá, ať už se jedná o Karla Marxe, Adolfa Hitlera, klasické protižidovské obrázky nebo reprezentanty moderního „kapitálu“ Billa Gatese či George Sorose ohrožujících nevinné děti (obrázek 15).

Otevři svou mysl sdílí informace týkající se konspiračních teorií o Billu Gatesovi a skupině mocných řídících svět sofistikovanější formou videí. Tento obsah je i v krátkých dokumentech s názvem *Pád Kabaly* (obrázek 16) od novinářky Janet Ossebaardové, která v několikadílném seriálu popisuje, že za onemocněním COVID-19 stojí právě Bill Gates. Americký podnikatel a investor má podle Ossebaardové vlastní zájmy v mnoha farmaceutických společnostech a chce regulovat světovou populaci pomocí očkování. Tato teorie o americkém magnátovi je také podle společnosti Newton Media druhou nejčastější dezinformací v souvislosti se spekulacemi o původu nemoci COVID-19 v českých médiích (Infomore.cz, 2021).

Další příspěvky se na facebookové stránce *Otevři svou mysl* věnují např. Velkému resetu. Tento pojem vysvětluje americký youtuber JP Sears a popisuje ho jako proces, na jehož konci zůstanou lidé bez majetku (obrázek 17).

Obrázek 15. Koláž z nejružnějších propagandistických a dezinformačních vizuálů facebookové stránky ProtiProud

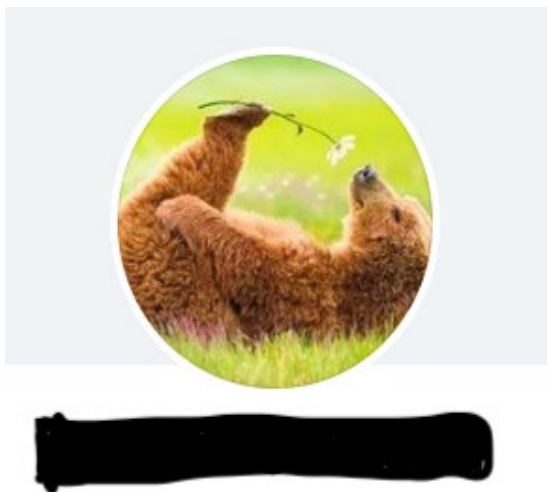
Obrázek 16: Odkaz na video pojednávající o pádu Kabaly na stránce *Otevři svou mysl* ze 14. února 2021.

Obrázek 17: Odkaz na video pojednávající o tzv. velkém resetu na stránce *Otevři svou mysl* z 18. února 2021

Kdo takové stránky sleduje a čte?

Příznivci podobných stránek jsou často lidé, kteří mají v profilových fotkách obrázky vyjadřující pohodu (obrázek 18), pravý opak nenávistných a radikálních obsahů na těchto profilech sdílených, a deklarují příslušnost k menším obcím a jako vzdělání uvádějí „vysokou školu života“ (obrázek 19). Pro komentující na dezinformačních stránkách je také typická absence reálné profilové fotografie (obrázek 20), případně žádné veřejně dostupné osobní informace.

Obrázek 18. Profilová fotografie evokující pohodu, jedné ze šířitelů dezinformací a spikleneckých teorií spojených s *Protiproud*

Úvodní informace

 Studoval(a) na škole **Vysoká škola života**

 Žije v **Vrchlabí**

 Pochází z **Jilemnice**

Obrázek 19. Úvodní informace na facebookovém profilu jedné ze šířitelů dezinformací a spikleneckých teorií.

Obrázek 20. Ukázky profilových obrázků některých fanoušků facebookové stránky *Otevři svou mysl*

Obsah jejich profilů kromě sdílení pozitivních obrázků týkajících se soukromí (u žen zejména roztomilá zvířata, květiny či kulinářské výtvary, u mužů motorky a automobily, vojenství atd.) doprovázejí ideologicky příbuzné obsahy sledovaným platformám (obrázek 21 a obrázek 22), či přímo příspěvky z nich.

Obrázek 21. Příspěvek z profilu jedné ze šířitelů dezinformací a spikleneckých teorií

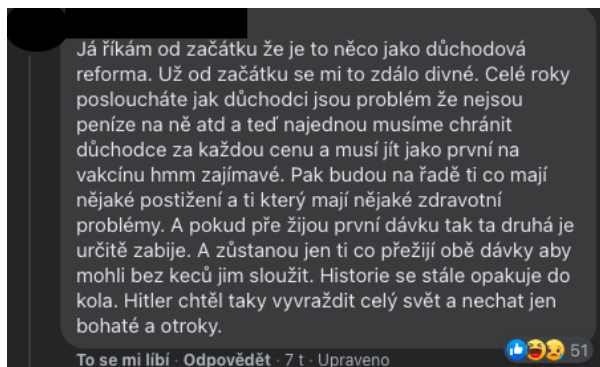

Obrázek 22. Příspěvek z profilu jednoho z komentujících platformy *ProtiProud*

Fanoušci facebookové stránky *Otevři svou mysl* prezentují své názory prostřednictvím příspěvků týkajících se např. migrace nebo nacistické propagandy (obrázek 23). Některé komentáře spojené s onemocněním COVID-19 zmiňují např. plánovanou genocidu důchodců (obrázek 24).

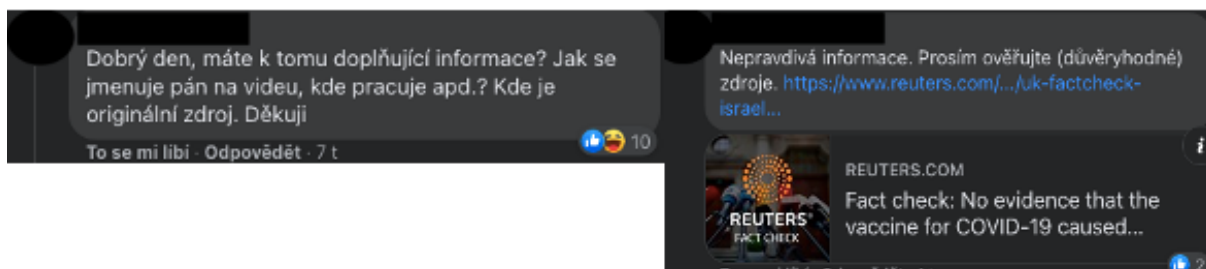

Obrázek 23. Příspěvek z osobního profilu fanouška facebookové stránky *Otevři svou mysl*

Obrázek 24. Komentář čtenáře k příspěvku na facebookové stránce *Otevři svou mysl*

Někteří komentující na stránce *Otevři svou mysl* (nikoliv ve sledovaném období na *ProtiProud*) se snaží zamezit šíření dezinformací a poukazují na chybějící zdroje nebo na nedostatečné množství informací (obrázek 25).

Obrázek 25. Čtenáři facebookové stránky Otevři svou mysl poukazují na chybějící zdroje nebo informace

Do debat s *Otevři svou mysl* se zapojují např. i akademičtí pracovníci a vědci, na které správce facebookové stránky znovu reaguje v novém příspěvku (obrázek 26). Autoři David Formánek a Radek Pech připravili grafiku s fotografií českého biochemika Jana Konvalinky a jeho reakci na původní příspěvek od Vernona Colemana, včetně loga *Učené společnosti České republiky*, jejímž členem je i Konvalinka. U fotografie zdůraznili kromě jména i tituly prorektora Univerzity Karlovy pro vědu a výzkum. Formánek a Pech se v reakci na Konvalinkův komentář vymezili proti tomu, že by stránka *Otevři svou mysl* šířila dezinformace a konstatovali, že jejím posláním je *otevírání dialogu na různá témata, která ovlivňují životy nás všech, a je potřeba o nich bez obalu hovořit*. V příspěvku neútočí, volí formální styl a žádají odpověď na otevřený dopis z 28. září 2020 adresovaný Učené společnosti České republiky, ve kterém reagují na situaci v souvislosti v pandemii koronaviru a chtějí odpovědi na své otázky (např. zda někteří členové vlády nebyli ve střetu zájmů atd.). I tímto způsobem komunikace si své publikum získávají více, než kdyby byli prvoplánově agresivní jako *ProtiProud*.

Obrázek 26. Reakce facebookové stránky Otevři svou mysl na komentář prorektora UK Jana Konvalinky

Závěr

V naší analýze jsme nastínily základní parametry fungování dvou různých, a přitom velmi podobných komunikačních platforem šířících nepravdivé a dezinformační příspěvky vzbuzující pocity strachu a ohrožení a vyvolávajících dojem celosvětového spiknutí mocných, proti kterému není obrany, kromě sledování daných komunikačních platforem a naslouchání jejich ideovým vůdcům.

V případě *Otevři svou mysl* se jedná o monotematicky zaměřenou webovou a facebookovou stránku orientovanou údajně na rozkrývání mýtů a poskytování prostoru pro tzv. „alternativní“ názory okolo nemoci COVID-19 a očkování proti ní, ve skutečnosti šířící manipulativní a rádoby vědecká tvrzení, která často Facebook sám označuje jako nepravdivé, čemuž se snaží provozovatel webových a facebookových stránek podle vlastních slov zamezit „komolením“ slov a uchováváním těchto dezinformací na jiných platformách, které nedetekují jejich skutečný obsah.

ProtiProud je oproti *Otevři svou mysl* webovou a facebookovou dezinformační stránkou „oldschoolového“ charakteru, vycházející z kořenů konspiračních teorií přelomu 20. a 21. století, posílených protinijní a protimigrační vlnou, a teprve poté se vymezující také proti dění kolem pandemie COVID-19. Tomuto staršímu modelu odpovídá i výrazně méně důvěryhodný způsob vyjadřování jazykového i vizuálního.

Zřejmé je i propojení s různými politickými směry v českém prostředí, politici z různých stran a hnutí sdílejí buď dezinformační, nebo dezinformace vyvracející materiály. Alarmující je pak především to, že dané skupiny se spíše uzavírají, než aby spolu diskutovaly, a regulérně tak žijí v paralelních světech, kdy doslova to, co je v jednom z nich bílé, je pro druhý svět černé a naopak. To, co jedna skupina považuje za legitimní zdroj (například veřejnoprávní média), je druhou skupinou považováno za zdroj dezinformační. Příkopy mezi těmito uskupeními jsou zároveň dnes již tak hluboké, že očekávat jejich zacelení například na základě podpory kritického myšlení nebo tzv. mediální gramotnosti, je prakticky nereálné. Šance na změnu je pouze v systematickém vzdělávání nejmladší generace k diskuzi na základě faktů a zájmu o názory a postoje druhých, nikoliv k jednostrannému pohledu na svět, ať je tento jakkoliv dobře míněn.

Prameny

Brennen, J. S., Simon, F. M. and Nielsen, R. K. (2021). 'Beyond (Mis)Representation: Visuals in COVID-19 Misinformation', *The International Journal of Press/Politics*, 26(1), pp. 277–299. doi: 10.1177/1940161220964780."

Infomore.cz (2021). Mýty spojované s COVID-19. [cit. 26. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.infomore.cz/res/file/analyzy/20210308-myty-klasicka-media/20210308-myty-klasicka-media.pdf>.

Otevři svou mysl (2021). Dostupné online: <https://www.facebook.com/otevrisvoumysl>.

ProtiProud (2021). Dostupné online: <https://www.facebook.com/protiproud.cz>.

T A Projekt TL04000176 Covid-19 infodemie: AI komunikační platforma potlačující
Č R infodemii ve vazbě na novinářskou a mediální etiku je spolufinancován se
státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu Éta